

DÁNÉ VERONKA

„MINDEN BIRODALMAK... TÖRVÉNNYEL IS OLTALMAZTATNAK”

Az Erdélyi Fejedelemség törvénykezése

...az igazságszolgáltatás,
az intézményrendszer
nem valami önmagától
létező: azért olyan,
amilyen, és működik
úgy, ahogyan, mert az
adott társadalom,
közösség hozta létre,
alakította és élte.

■ „Rendkívül károsnak tartom az olyan alkalmi megnyilatkozásokat, amelyek az ismert adatokra szorítkozva a kérdést bonyolítják, irodalmát bővítik, de nem gazdagítják” – fejtette ki Bónis György 1942-ben.¹ Mivel véleményét teljes mértékben osztom, és mivel az utóbbi évtizedekben, csekély kivétellel, az erdélyi jogtörténet tekintetében általában ez történt, vagy egyes normatív források újraértelmezésére került sor, anélkül azonban, hogy a gyakorlat során keletkezett forrásokon az új elemét helytállóságát ellenőrizték volna, ezért az elkövetkezőkben azon túl, hogy az adott keretek között az erdélyi fejedelemség kori törvénykezést igyekszem felvázolni, arra is törekszem, hogy újabb adatok, szempontok, továbbgondolásra érdemesnek vélt kérdések beemelésével elkerüljem a bővítés „bűnébe” való „incurrálást”.

Az önálló államiság útjára kényszerült Erdély igazságszolgáltatása, ennek intézményrendszere vizsgálatakor szem előtt kell tartanunk, hogy ezt sem örökölte korábbi tartományi különkormányzatától (bár természetesen bizonyos alapelemeire építhetett), és nem pattant ki, miként Pallasz Athéné apja fejéből, teljes fegyverzetében sem 1541–42-ben, sem 1556-ban vagy 1571-ben, hanem egy hosszú folyamat eredményeként, a Mohács előtti Magyar Királyság örökségének és az új állam régi-új sajátosságainak ötvözéséből alakult ki, záró évének pedig 1619 tekinthető. Természetesen ez a folyamat párhuzamosan zajlott az államalakulással mint annak egyik alapvető (közjogi) „kelléke”, majd fokozatos megszilárdulásával, intézményrendszerének kiépülésével kristályosodott ki. Az új állam születésének Barta Gá-

bor által meghatározott mérföldkövei² következőképpen nagyrészt megegyeznek a törvénykezés alakulásáéval. Ezt a folyamatot azonban csupán nagy vonalakban ismerjük, a 16. századi fejlődést illetően pedig egyelőre csaknem kizárólag az országgyűlési artikulusokra vagyunk utalva. A törvénycikkeknek a korabeli bíraskodás folyamán keletkezett elsődleges forrásokkal való össze nem vetése azonban, amint Pokoly Józsefnek a vármegyét és a bíraskodását bemutató munkája tanúsítja,³ meglehetősen súlyos tévedésekhez vezethet. E korszak tekintetében tehát, mindaddig, amíg a fennmaradt peres anyag feldolgozása révén, a konkrét jogesetek alapján elsősorban a tábla illetékességének, működésének feltárása nem történik meg⁴ (sajnos a megyei szék 1541 utáni működésére vonatkozóan az utóbbi években feltárt források lényeges új eredményeket egyelőre nem hoztak), fokozott óvatossággal kell eljárunk. Vitathatatlan, hogy a nagyon szétszórt perirati anyag összegyűjtése hosszas forrásfeltáró munkát igényel, és mivel az erdélyi jogtörténeti kutatások nem különösebben népszerűek, hiszen sem gyors sikerrel, sem ismertséggel nem kecsegtetnek, a helyzet közeljövőbeli jobbra fordulásában nem reménykedhetünk. A 17. század tekintetében annyival kedvezőbb a helyzet, hogy a vármegyei sedria bíraskodási gyakorlatának feltárásával bizonyos mértékben a fejedelmi tábla illetékessége, másrészt – a vármegyei szék 1660-as évekbeli tagolódását követően – a partialis és Kiss András kutatásainak⁵ is köszönhetően a század utolsó harmadában létrejött filialis, valamint az úriszék, a falusbírói „szék” és a cirkálás/inquisitio hatásköre, működése rekonstruálható.⁶ A fejedelmi tábla esetében azonban az alap kutatások, utóbbi három esetében pedig a részletekbe menő feltárás váratnak magukra.

A partiumi vármegyék és székeik fejedelemség kori működése szintén a fehér foltokat szaporítja. Kétségtől el fogult véleményem szerint a korszak egyik legizgalmasabb kérdése, hogy a cohabitatióba különböző „hozományt” hozó Részek megyéi és társadalma mit őriz meg, és mit vesz át. Úgy tűnik, a válasza meglehetősen ideig várnunk kell.

A teljesség érdekében ki kell térnem a székely székek törvénykezésére is. A részletes bemutatásnak nemcsak az adott keretek szabnak határt, hanem a kérdés feldolgozatlansága is, hiszen az alap kutatások továbbvitelére lenne szükség a bíraskodási gyakorlatot, de a székek működését illetően is. Bár a fennmaradt források közzétételét, „romantikus elképzelésektől” mentes, korszerű feldolgozását és a 16. századi mellett a „nem kevesebb problémát és nyitott kérdést” jelentő 17. századi fejlődés vizsgálatát már Bónis György sürgette 1942-ben,⁷ lényeges előrelépés nem történt. A napvilágot látott udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek alapján egy nagyon fontos korszakbeli működést, joggyakorlatot kiválóan fel lehetett volna, lehetne tárni. A székelység kutatói azonban a lehetőséggel mind ez idáig nem éltek.

A szász natio bíraskodási szempontból jóformán teljes autonómiát élvezett, ennek alapjául az 1570-re elkészült és 1583-ban Báthory által megerősített *Statuta iurium municipalium Saxonicum in Transilvania* szolgált, amelyet később a *Compilatae* is rögzített.⁹

Az átmeneti időszak (1541–1556): az alapok megvetése

■ A bíraskodásról és annak szerveiről Trócsányi Zsolt megállapította, hogy az ezekre vonatkozó rendszeresebb törvényhozói munkának csupán 1556 után lehetünk tanúi.⁹ Vitathatatlan, hogy az 1540-es években a másfél évtizeddel későbbi intézkedésekhez hasonló volumenű intézmény- és perjog„építést” hiába keresnénk. Az elvileg a Szapolyai-ház uralma alá adott, az új állammal még csak vajdó tiszántúli területek, Erdély és a Temesköz számára a korszakban nem az igazságszolgáltatás jelentette a legégetőbb gondot. Az erdélyi fejedelmek erősen centralizált hatalmát kiépítő

György barát azonban ezt sem hanyagolta el. Ha évről évre haladva áttanulmányozzuk az országgyűlési határozatokat, a királyság egységének helyreállítása vagy új állam megszervezése közötti ingadozás ellenére egyértelmű az igazságszolgáltatás működésére, szabályozására irányuló törekvés az új keretek között. Úgy vélem, ezek egy jól átgondolt stratégiát tükröznek. Nem véletlen, hogy az első, 1543-as határozat a vármegyei bíráskodást célozta meg,¹⁰ hiszen a vármegye egyrészt a folytonosságot képviselte, másrészt a zavaros viszonyok között is általában működőképes maradt. (Óhatatlanul adódik a párhuzam: a tizenöt éves háború, majd a második nagy uralmi válság időszaka egyaránt a megyei szék fejlődését hozta.) Az 1544. augusztusi, tordai, partiumi rendekkel közös országgyűlés jogtörténeti szempontból talán a legjelentősebb. Amellett, hogy György barát legfőbb bíróné választását szentesítette, egyben leszögezte, hogy ez a hatalom az uralkodók méltóságából fakad, akiknek számadással tartozik.¹¹ Másodsorban bármilyen, a rendek régi törvényeit illető újítás eltiltása mellett felvázoltak egy bíráskodási szervezetet is: a legfelső fokú fórum a királyné és tanácsosai, akik két, a Szent György- és Szent Mihály-napi terminuson, a legfőbb bíróné jelenlétében ítélik az utóbbi törvényszékéről fellebbezett ügyekben. (Azaz az 1556 utáni struktúra ölt itt először még kissé bizonytalan alakot.) Harmadsorban elrendelték az I. János halála óta elkövetett mindenféle hatalmaskodásoknak az ország régi szokásai és törvényei szerinti megítélését.¹² (Csupán emlékeztetőül: a Trócsányi által említett első általánosabb perjogi jellegű szabályozás, az 1556. novemberi csekély eltéréssel ismétli meg ugyanezt a rendelkezést.)¹³ A temesi ispán megyebeli nemesség fölötti joghatóságának meghatározása¹⁴ tulajdonképpen már azon intézkedések sorába tartozik, amelyeket egy egyszerűségében és ésszerűségében is nagyon bonyolult alapelv vezérelt. Tudniillik az, mely szerint a sajátos jogállású területek/társadalmi csoportok partikuláris joga, a lehetséges feszültségek és széthúzó erők kiküszöbölése és az egységes jogrendszer érdekében, változó mértékben, de kodifikálandó. Cserébe viszont e sajátos jogoknak a közösségen belül egy, az uralkodó által kinevezett és őt képviselő tisztségviselő szerzett érvényt.

Az 1543. novemberi diéta a cégéres gonosztevők megnevezésével, a cirkálás általi üldözés elrendelésével és büntetésük módjának meghatározásával¹⁵ az önálló állam időszakát végigkísérő, csaknem évente megismételt ilyen rendelkezések sorát nyitotta meg.

A bírósági szervezet 1556 után: szervezet és illetékesség

■ Az 1556-ban visszatérő Izabella királyné és köre a fent vázolt alapra épített, az 1551–56 közötti Habsburg-uralmat, amely a *restitutio in integrum* szellemében az 1541 előtti állapotokhoz való visszatérést jelentette, tulajdonképpen törölve Erdély történetéből. A legfőbb bíróné természetesen az uralkodó volt (aki ugyanolyan teljhatalmú uralkodó, és ugyanazon jogok illetik meg alattvalói fölött, mint a „római királyt”;¹⁶ Báthory István 1575-ben I. Jánosnak a Mayláth-ügyben hozott nota ítéletére hivatkozott¹⁷), a különböző szintű törvénykezési fórumok pedig ezen felségjogának különböző mértékű delegálása alapján ítélik meg.

A legfelsőbb bíróságot a *fejedelem személyes jelenléte* (*praesentia, in praesentiam*) jelentette, amely talán azonos a később fejedelem székének is nevezettel, ahol a fellebbezett ügyet a fejedelem és tanácsosai tárgyalták meg.¹⁸

A legsúlyosabb, azaz nota és felség sértési perek, esetleges száműzetés, nemesség különlegesen súlyos büntetése az országgyűlés elé tartoztak.¹⁹ Véleményem szerint azonban itt is további részletezésre van szükség, nem gondolom a bírói hatáskör gyakorlásának a törvénnytelenül, azaz eljárás nélkül kivégzettek meggyilkolásának utólagos, fejedelmi ráhatásra való becikkelyezését (1558, 1594), sem a fejedelemnek az el-

járára teljhatalmat adó határozatot (Bekes ellen, 1573). Szükséges lenne tehát az országgyűlés elé került ügyek és ítéletlevelek alaposabb vizsgálata.

A *tábla* felállításáról, azaz a bírák, ítélőmesterek, ülnökök, *fiscalis director* kinevezéséről, fizetésükről 1556 novemberében intézkedtek,²⁰ majd 1557 júniusában az ülnökök számának meghatározásával²¹ a folyamat tulajdonképpen le is zárult, a szervezet a fejedelemskor végéig nem változott. Novumot csupán I. Rákóczi György uralma hozott: 1642-ben keresztülvitte, hogy elődeivel szemben személyesen jelen lehessen a tábla ülésén.²² Ami az illetékességet illeti: 1557 júniusában ide sorolták az újabb hatalmaskodások mellett a becsületet, dézsmát illető ügyeket, a hitbér, jegyajándék, zálog, osztály miatt indított pereket, illetve a székely és szász székekből érkező fellebbezéseket.²³ Természetesen csak tárgyalhatták a későbbiek folyamán is a hosszú peres eljárás alá eső, azaz birtok tulajdonjogával kapcsolatos pereket. Az 1590-es években ('94-ben és '97-ben)²⁴ a tábla számos ügyet leosztott a megyei sedriának, végül a kérdést az 1619-es Bethlen-féle kodifikáció rendezte véglegesen. Eszerint a rövid peres eljárás alá eső ügyeket (nagyobb és kisebb hatalmaskodás, szándékos emberölés, hitbér, jegyajándék, leánynegyed, gyámság, zálogos birtok, kötelmi jogi esetek, adósság, gyalázás, hamis feladás, oklevelek felkérése)²⁵ a tábla és a vármegyei székek egyaránt lefolytathatták, bizonyos ügyekben azonban érték/összeghatár volt (pl. adósság, zálog). A 17. század elején ez 50, később 100, majd a század végén 200 ft, a tábla az e fölöttieket is tárgyalhatta. A Torda vármegyei sedria határozata alapján viszont szintén csak a tábla illetékességébe tartozott a jogbiztosító iratok felkérése, a birtok tulajdonjoga, valamint az iktatáskor való ellentmondás miatt indított keresetek. Trócsányi szerint a táblára kerültek a szászoknak a másik két *natio* tagjai elleni polgári perei is,²⁶ ez annyiban szorul igazításra, hogy fellebbezés esetén, különben az 1566-os törvénycikkek²⁷ alapján az alperes illetékes székén indultak.²⁸ Az *Approbatae* és *Compilatae* jelentős változást nem hozott, a tábla működését, az egyes *natio*k terminusai alatti sajátos vonásait, illetve a tárgyalt ügyek pontos körét a további kutatások tárhatják fel. Utóbbiak esetében azonban úgy vélem, később sem lehet majd merev határokat húzni, a vármegyei jegyzőkönyvek tanúsága szerint ugyanis a fejedelmi beavatkozás (amellyel csak igen ritkán szállt szembe a megye) eredményeként szinte bármilyen, elvileg nem fellebbezhető vagy átküldhető ügy is a tábla elé kerülhetett.

Ami a középszintű sedriákat illeti, kétségtelen, hogy a *vármegyei szék* a legnagyobb „karriert” futotta be. Az 1556-ot követő évtizedek meglehetősen szűkre szabott joghatóságú, minden határozatát apellálható igazságszolgáltató szervéből a hosszú háborúnak, majd a fentebb említett 1619-es artikulusoknak köszönhetően a század közepére egy a területén élők szinte minden ügyében a fejedelem bírói hatalma alapján ítélkező „Őnagysága széké”-vé nőtte ki magát. Ennek, valamint a második uralmi válság teremtette körülményeknek köszönhetően hozták létre a vármegyék 1664–1665 folyamán a főispánok elnökölte generális sedriák mellett a 100 ft értékhatárig illetékes, fő(szolga)bírák vezette partialis („járási”) széket, nyolc évvel később pedig a jobbágyok, jobbágyközösségek polgári és büntető-, valamint a tetten ért nemesek büntetőperes ügyeire szakosodott, kikristályosodott formában a század utolsó évtizedétől működő, alispán irányította filialis széket.

Amint említettem, a királyságbeli vármegyék örökségével rendelkező partiumiak törvényszékeinek fejedelemség kori működése feltárára vár. A megyei sedriáról hozott törvénycikkek általános megfogalmazása arra csábítja a kutatót, hogy általános érvényűnek is tekintse. Tekintettel azonban arra, hogy ezek is sajátos pályára kényszerültek, véleményem szerint kockázatos lenne feltételezésekre bocsátkozni.

Közismert, hogy a székely társadalom és székek a korszakban igen jelentős változáson mentek át, ám a folyamat sedriákon, törvénykezésben való lecsapódása nagy-

részt feltáratlan.²⁹ Ami az eddigi eredmények, kiadott források alapján elmondható, anélkül hogy más vetésébe vágnám a sarlómat: az 1555-ös,³⁰ 1559-ben megújított,³¹ a székelység törvénykezési szokásait tárgyaló artikulusok tanúsága szerint a székek bíráskodás jogköre a vármegyeinél sokkalta szélesebb volt. Bár elvileg a három forintnál kisebb értékű pereket egyikről sem lehetett apellálni, a székek sedriája a birtok-tulajdonjogi ügyektől a nagyobb és kisebb hatalmaskodáson³² át az „aprólék” perekig mindent befogott, a szándékos gyilkosság miatt itt halálra ítéltéknek pedig elvileg sem a vajda, sem a király nem adhatott kegyelmet. Ezt a tekintélyt meglehetősen kis mértékben csökkenti az, hogy a kiróható büntetések összege alacsonyabb volt, hiszen a székelyek homágiuma, az erdélyi nemesek 66 forintjával szemben, csak 25 forintot tett ki.³³ Jogkörükből ugyan nem, de függetlenségükből veszítettek azáltal, hogy 1562-ben II. János megkegyelmezési jogát kiterjesztette a székelysége is,³⁴ illetve hogy az Izabella által a székek legjelentősebb tisztségviselőjévé tett királybírák pozíciója 1562 után tovább erősödött. Egyértelmű, hogy az uralkodó, amint arra már Oborni Teréz rámutatott,³⁵ tulajdonképpen a vármegyei minta helyi viszonyokra alkalmazott változatát kívánta meghonosítani.³⁶ Ami a 17. századot illeti, az 1634-es országgyűlési határozat tanúsítja, hogy a székely sedriák megőrizték régi hatáskörüket, eszerint ugyanis csak jobbágy felkérés, iktatásnak ellentmondás, törvényes parancsoknak való nem engedelmeskedés és hűtlenség esetén lehetett székelyt a táblára vagy országgyűlésre perbe hívní,³⁷ a következő évben pedig leszögezték, hogy az ide fellebbezett ügyeket csak revideálni lehet.³⁸ A törvényeknek a gyakorlatban való alkalmazását, a székek és sedriák működését, személyzetüknek, azaz a székek tisztségviselői karának összetételét, képzettségét, a hierarchiában bekövetkező változásokat, az itt működő hivatásosnak tekinthető procuratorok kilétét, a fejedelmi beavatkozás gyakoriságát, és még sorolhatnám, feltárni a székelység kutatóinak feladata.

Az erdélyi úriszékről Kiss András kutatásainak köszönhetően ismert, hogy „természetesen” ez is sajátos fejlődést mutat.³⁹ Általában véve elmondható, hogy a teljes jogút a kincstári birtokokon kívül csak az a néhány birtokos/család működtette, akik/amelyek nagy kiterjedésű, összefüggő uradalommal rendelkeztek, illetve azok, akik volt fiscalis uradalmakat nyertek el, és ezek esetében, véleményem szerint, a birtokokban rejlő liber baronatusi jogokkal áll összefüggésben.

Ami a törvénykezés *jogszabályi alapját* illeti, a magyar rendi natio tagjai a *Tripartitum*mal, a székelyek saját, előbbiben kivonatosan rögzített szokásjogukkal éltek. A *Decretum* a Magyar Királysággal való jogfolytonosságot jelentette, és vonatkozó cikkelyeire természetesen a székelyek is, „régí törvényeiket” igazolandó, hivatkoztak. Az 1560-as években azonban egyértelműen tetten érhető a központi hatalom azon szándéka, hogy egységes jogrendszert hozzon létre, jogforrásnak a *Háromaskönyvet* tekintve. Ennek különböző helyszínei voltak: egyrészt a táblán minden natio esetében próbáltak kizárólagosan ez alapján ítélni.⁴⁰ A kísérlet nem volt eleve bukásra ítéelve, ezt jelzi, hogy a székek sedriáin egyes ügyvédek is ez alapján jártak el,⁴¹ a pereskedők „decretom tartása szerint valo poenat”⁴² követeltek. A kudarchoz a történelmi környezet, körülmények is hozzájárultak. Az *Approbatæ* és *Compilatæ* tulajdonképpen csupán az újabb, nem nagy jelentőségű országgyűlési határozatokat illesztette be.

A *Tripartitum* és az országgyűlési törvények mellett az erdélyi joggyakorlat a precedens elvét is elismerte és használta.⁴³

Nem kevésbé fontos kérdés a törvénykezési fórumokon követett *eljárás* sem, mivel, véleményem szerint, a perjogot messze meghaladó jelentőségű elemei vannak. Természetesen perjogi tekintetben is a Magyar Királyságtól örökölt *Háromaskönyv* volt minden jogi cselekmény alapja, ezzel a szétszakadt állam eszmei egységét

hosszú ideig a peres eljárás is konzerválta. 1556 után, nyilván az uralkodó legitimitációja szolgálatában is, minden lehetséges módon kinyilvánították a Királysággal való jogazonosságot, jogfolytonosságot. A perjogban ez kiválóan nyomon követhető: a terminusokat a II. Lajos alatti időpontokban tartották meg, és ez bekerült az ítéletlevelek narratívájába, Báthory István alatt is még bizonyosan.⁴⁴ A további kutatások deríthetik ki, hogy mikor tűnt el. Ugyan csak kapcsolatos az eljárással, de amikor 1557 februárjában a kancellárián és táblán kiállított levelek díját kívánták meghatározni, nem alkottak újat, hanem a Zsigmond, Mátyás és Ulászló idejébeli rendelkezésekhez nyúltak vissza.⁴⁵

Az ideológiai síkról a gyakorlati eljárásra térve, a források tanúsága szerint a vizsgált natiók törvényszéki eljárása voltaképpen a *Decretum*ra támaszkodott, ezért számos közös, sőt azonos eleme volt. Az eltérések a szokásjogi különbségek mellett két okra vezethetők vissza. Egyrészt számos nem általános jellegű, hanem csupán egyes törvényhatóság-csoportokra érvényes országgyűlési határozat született. Másrészt a vármegyék, városok élve statútumalkotási jogokkal a perjogbeli hézagok pótlására, illetve a részletkérdésekben saját határozatokat hoztak. Hangsúlyozandó, ez az Erdélyi Fejedelemségben a magyar natio tekintetében nem a *Tripartitum* mellett „más jogkönyvek használatát”⁴⁶ jelentette, hanem saját alkotású jogszabályokét. Az egységesítési szándék, később ugyan, de itt is megfigyelhető: az 1585. szeptemberi cikkely szerint „az székel uraim az circálásban való executiókban az nemesség articulusához tartás magokat”.⁴⁷ Az esetenként ellentmondásos diétai cikkelyek harmonizációjának eredményeként született meg az 1619-es egységes erdélyi perjogi „kódex”, amelynek hatályát elvileg 1635-ben a székely székekre is kiterjesztették.⁴⁸ Lényegesen újat e tekintetben az *Approbatæ* és a *Compilatae Constitutiones* sem hozott, de a statútumoknak köszönhetően a peres eljárás nem vált „unalmasan” egyformává.

Ha az erdélyi törvénykezést nagyon röviden kellene jellemeznem: olyan volt, mint maga az erdélyi állam. Kissé archaikus, a több partikuláris jognak „köszönhetően” mozaikos, mert nem lehetett más feszültség gerjesztése nélkül. Reális értékeléséhez a királyságbeli megfelelő fórumokkal való összevetésre, de mindenekelőtt a számos kérdés tisztázására lenne szükség. Történetkutatást el lehet képzelni jogtörténeti nélkül is. Ebben az esetben viszont elfeledkezünk arról, hogy az igazságszolgáltatás, az intézményrendszer nem valami önmagától létező: azért olyan, amilyen, és működik úgy, ahogyan, mert az adott társadalom, közösség hozta létre, alakította és élte. A törvények, statútumok, törvénykezési jegyzőkönyvek pedig a legőszintebben tanúskodnak arról, milyen keretek között él és szeretne élni.

■ JEGYZETEK

1. Bónis György: *Magyar jog – székely jog*. Kvár, 1942. 4. (A továbbiakban Bónis 1942)
2. Barta Gábor: *Az erdélyi fejedelemség születése*. Bp., 1984. 183–187.
3. Pokoly József: *A vármegyei intézmény története 1301–1886*. In: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. I. Ds, 1901.
4. Újabb eredményeket Bogdándi Zsolt most folyó, a fejedelmi tábla Báthory-kori működését célzó kutatásaitól várhatunk.
5. Kiss András: *A filiális szék keletkezéséről*. In: *Uő: Források és értelmezések*. Kvár, 1994. 39–69. (A továbbiakban Kiss 1994)
6. Bizonyos mértékben ezek az eredmények a 16. század vonatkozásában is támpontul szolgálhatnak, de visszavetítésüktől óvakodnunk kell.
7. Bónis 1942. 5.
8. *Compilatae Constitutiones* III r. 13. c. 4.
9. Trócsányi Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*. Bp., 2005. 237.
10. Az 1543. novemberi vásárhelyi, csak erdélyi országgyűlésen a kárt okozó, sérelmet/törvényteleniséget elkövető és nyomós ok nélkül törvényszéket nem tartó főispánok ellen léptek fel. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. I–XXI. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1876–1899. I. 184. (A továbbiakban EOE)
11. EOE I. 188.
12. EOE I. 190.
13. EOE II. 58.
14. EOE I. 189.

15. EOE I. 185–186.
16. Ezt a hűtlenségbe esett székelyek birtokelkobzása kapcsán hangsúlyozzák. EOE II 76.
17. EOE II. 446.
18. EOE II. 378; 1577: „revisa per principem cum dominis nobilibus.” *Székely Oklevéltár*. I–IV. Szerk. Szabó Károly. Kvár, 1872–1895. IV 36. (A továbbiakban SZOkl)
19. Trócsányi Zsolt: *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései (Adalék az erdélyi rendiség történetéhez)*. Bp., 1976. 162–173.
20. EOE II. 58.
21. EOE II. 82.
22. EOE X. 326.
23. EOE II. 80.
24. EOE III. 435, EOE IV. 118–119.
25. EOE VII. 522–523.
26. Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp., 1980. 376
27. EOE II. 313–314.
28. *Torda vármegye jegyzőkönyvei I. 1607–1658*. (Erdélyi Történelmi Adatok IX 1.) Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Dáné Veronka. Kvár, 2009. 452, 465. (A továbbiakban TvmJkv)
29. Jogtörténeti szempontból: Bónis 1942; Pál-Antal Sándor – Liviu Moldovan: *A székely önkormányzat és szervezete a XVI. században (A székely székek szervezete)*. In: *A székely felkelés 1595–1596*. Előzményei, lefo-lyása, következményei. Szerk. Benkő Samu, Demény Lajos, Vékov Károly. Buk., 1979. 35–43.
30. SzOkl II. 119–126.
31. SzOkl II. 154–155.
32. A *Tripartitummal* szemben azonban aprólékosan megkülönböztetik ezek típusait. SzOkl II. 122.
33. *Werbóczy István Hármaskönyve*. Ford., bevezetéssel ellátták Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen. (Magyar Törvénytár). Bp., 1897. III. r. 4. c. 1.§.
34. SzOkl II. 166.
35. Oborni Teréz: *A királybírák szerepe a székely székekben a 16. század második felében*. In: *Éltünk mi so-káig »két hazában« ...* Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére. Szerk. Dáné Veronka, Oborni Teréz, Sipos Gábor. Debrecen, 2012. 122.
36. Az általa megfogalmazottakat csupán a tekintetben pontosítanám, hogy a királybírák szerepe a királyság-beli gyakorlatban valóban az alispánihoz, az erdélyiben viszont vitathatatlanul a (fő)ispánihoz hasonlítható, az alkirálybíráknak pedig a 16. században nincs erdélyi vármegyei megfelelőjük. Külön joga- tósággal ugyan- is egyik vármegyei tisztségviselő sem rendelkezett, az ő székükhöz tehát csak a már említett, 1664-ben létre- hozott partialis hasonlítható.
37. EOE IX. 405.
38. EOE IX. 430.
39. Kiss 1994. 59–62.
40. A székelység 1569-es panasza szerint: „felséged tábláján [...] Decretum szerint ítélnék”, „nemes uraim tör- vényével akarnak éltetni”. SzOkl II. 239.
41. „Wadnak [...] mij közöttwnk walo procuratorsag wijsselökis, kik köwetik az eo haznokert, hogij nemelij rendbelij dolgajnk az nemes vraijnk törwenijek es az decretom tartassa zere- neth Itiltessenek [...]” SzOkl II. 239.
42. *Székely Oklevéltár. Új sorozat I. Udvarhely széki törvénykezési jegyzőkönyvek 1569–1591*. Közzéteszi Demény Lajos és Pataki József. Buk., 1983. 20.
43. TvmJkv I. 229.
44. A tényre először Kiss András hívta fel a figyelmet. „Ad quem utputa terminum uniuerse cause domi- num et nobilium siculorum Transsylvanensium ab obitu serenissimi principis domini et dominj quondam Lwdouicj Regis Hungariae pie memorie, ex publica eorum constitutione adiudicari solite per nos generaliter fuerant prorogate.” 1569: Kolozsvár város levéltára Fasc. II/18; 1571: SzOkl IV. 34.
45. EOE II. 74, 355.
46. Derzsi Júlia: *A pénzhamisítás bűncselekménye az erdélyi századok jogkönyvében (1583)*. Korunk 2009. júni- us (<http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2009&honap=6&cikk=10628>)
47. EOE III. 217.
48. „Ezt is hozzátévén, hogy az brevis processust observálják ő kegyelmek is az 1619. esztendőbéli articulus continentíájá szerént és úgy szolgáltassanak törvényeket az brevis processuson fundáltatott causákban.” EOE IX. 430.